

УДК 373

Панченко В.І.

ЗАСТОСУВАННЯ ТЕХНОЛОГІЇ РОЗВИТКУ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ ПРИ ВИКЛАДАННІ "ІСТОРІЇ УКРАЇНИ"

У статті аналізується технологія розвитку критичного мислення через читання та письмо, узагальнюється педагогічний досвід, розкривається специфіка застосування.

Ключові слова: критичне мислення, текст, метод, знання, навички, вміння.

Постановка проблеми. Кожний педагог визначає для себе – чому він буде вчити своїх вихованців. Можна вчити конкретним знанням, видаючи необхідну інформацію, а можна піти іншим шляхом. Працюючи в університеті я викладаю історію та суспільні дисципліни в студентських групах з різними здібностями, з різним рівнем підготовленості. І з самого початку своєї педагогічної практики я зрозумів, що можна "достукатися" до кожного студента, тільки для цього потрібно використовувати не традиційні прийоми, а нові технології. Про ці технології я дізнавався на курсах з педагогічних журналів і книг, з досвіду роботи своїх колег. Але частіше за інших використовую на своїх заняттях прийоми з технології розвитку критичного мислення.

Проблемі "чому вчити студентів" не завжди приділяють центральне місце в психолого-педагогічній літературі та дискусіях. У підсумку ми досить часто стикаємося з такою ситуацією: після навчання у школі (училищі, вузі тощо) випускник не вміє самостійно мислити, не бачить не тільки оригінального, але й навіть загального, як в типових, так і неординарних ситуаціях, об'єктах і явищах. Нарешті, він не може відстояти власну точку зору. Загальновідомо, що навіть самі новітні та сучасні знання дуже швидко втрачають актуальність, застарівають і стають незатребуваними. Тому неможливо дати студентам такий навчальний матеріал, таку інформацію, яка виявилася б актуальною і професійно затребуваною ними протягом усього життя. І це зрозуміло: не можна ж передбачити подальші напрямки та досягнення науково-технічного прогресу, вибір професійного життєвого шляху студента.

Можна навчити студентів працювати за певними технологіями сьогодні, а завтра вони застарівають і на зміну їм прийдуть нові. Можна змусити студента вивчити всі дати і поняття, але він ніколи не зрозуміє взаємозв'язку історичних процесів. Набагато продуктивніше, на нашу думку, навчити студентів користуватися словником, довідником, сформувані у них здатність аналізувати джерело і знаходити спільний принцип подій, їх основну ідею. Таке навчання є конкретною реалізацією відомого положення, сформульованого лауреатом Нобелівської премії Максом Лауе: "Освіта є те, що залишається у людини, коли все вивчене їм забуто".

Не секрет, що конкретні знання часто не тільки залишаються незатребуваними, але до того ж ще й не розвивають в студента розумових здібностей. Тому в своїй педагогічній діяльності я намагаюся сформувати у своїх студентів те, що буде актуальним завжди і скрізь – це критичне мислення, інтелект і активна громадянська позиція.

Мета статті – узагальнення педагогічного досвіду використання прийомів технології розвитку критичного мислення для роботи з текстом на заняттях з історії.

Проаналізуємо критичне мислення як освітню технологію. Технологія розвитку критичного мислення через читання та письмо розроблена в кінці ХХ ст. в США (Ч. Темпл, Д. Стіл, К. Мередіт). У ній синтезовані ідеї та методи вітчизняних технологій, колективних та групових способів навчання, а також співпраці, розвиваючого навчання; вона є загальнопедагогічною, надпредметною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Технологія розвитку критичного мислення через читання та письмо являє собою цілісну систему, яка формує навички роботи з інформацією в процесі читання і письма. Критичне мислення – це один з видів інтелектуальної діяльності людини, який характеризується високим рівнем сприйняття, розуміння, об'єктивності підходу до навколишнього його інформаційного поля.

Дайана Халперн у своїй роботі "Психологія критичного мислення" [11] визначає критичне мислення таким чином: "Використання таких когнітивних навичок і стратегій, які збільшують імовірність отримання бажаного результату. Відрізняється зваженістю, логічністю і цілеспрямованістю. Інше визначення – спрямоване мислення". З нею погоджуються й інші сучасні дослідники в області методів розвитку критичного мислення, як на Заході (К.Мередіт, Д.Стіл, Ч.Темпл, С.Уолтер та ін.), так і в Росії (М.В. Кларін, С.І. Заір-Бек, І.О. Загашев, І.В. Муштавінська та ін.) і під критичним мисленням розуміють сукупність якостей і умінь, що обумовлюють високий рівень дослідницької культури студента і викладача. З точки зору психології, критичне мислення – це розумне рефлексивне мислення, сфокусоване на вирішенні того, у що вірити і що робити (Д. Браус, Д. Вуд).

У своїй статті "Нові педагогічні технології в шкільній бібліотеці: освітня технологія розвитку критичного мислення засобами читання та письма" І.О.Загашев [5] пише: "Школяр, який вміє критично мислити, володіє різноманітними способами інтерпретації та оцінки інформаційного повідомлення, здатний виділяти в тексті суперечності і типи присутніх у ньому структур, аргументувати свою точку зору, спираючись не тільки на логіку (що вже важливо), але і на представлення співрозмовника. Такий учень відчуває впевненість у роботі з різними типами інформації, може ефективно використовувати найрізноманітніші ресурси. На рівні цінностей, критично мислячий учень вміє ефективно взаємодіяти з інформаційними просторами, принципово приймаючи багатополарність навколишнього світу, можливість співіснування різноманітних точок зору в рамках загальнолюдських цінностей".

Виклад основного матеріалу. Розглянемо специфічні особливості освітньої технології розвитку критичного мислення.

По-перше, навчальний процес будується на науковообґрунтованих закономірностях взаємодії особистості та інформації. По-друге, фази цієї технології (виклик, осмислення, рефлексія) інструментально забезпечені таким чином, що викладач може бути максимально гнучким і автентичним кожній навчальній ситуації в кожен момент часу: мова йде про різноманітні візуальні форми і стратегії роботи з текстом, організації дискусій і процесу реалізації проєктів. По-третє, стратегії технології дозволяють все навчання проводити на основі принципів співробітництва, спільного планування і осмисленості.

Виділимо цілі та завдання, які ставить дана технологія:

1. Формування нового стилю мислення, для якого характерні відкритість, гнучкість, усвідомлення внутрішньої багатозначності позиції і точок зору, альтернативності прийнятих рішень.

2. Розвиток таких базових якостей особистості, як критичне мислення, комунікативність, креативність, мобільність, самостійність, толерантність, відповідальність за власний вибір і результати своєї діяльності.

3. Розвиток аналітичного, критичного мислення. Завдання навчити студентів:

- виділяти причинно-наслідкові зв'язки;
- розглядати нові ідеї та знання в контексті вже наявних;
- відкидати непотрібну або невірну інформацію;
- розуміти, як різні частини інформації пов'язані між собою;
- виділяти помилки в міркуваннях;
- робити висновок про те, чиї конкретно ціннісні орієнтації, інтереси, ідейні установки відбивають текст або провіщає людина;
- уникати категоричності у твердженнях;
- бути чесним у своїх міркуваннях;
- визначати помилкові стереотипи, що ведуть до неправильних висновків;
- виявляти упереджене ставлення, думку і судження;
- вміти відрізнити факт, що завжди можна перевірити, від припущення і особистої думки;
- брати під сумнів логічну непослідовність усної або письмової мови;
- відокремлювати головне від істотного в тексті або в мові і вміти акцентувати на першому.

4. Формування культури читання, що включає в себе вміння орієнтуватися в джерелах інформації, користуватися різними стратегіями читання, адекватно розуміти прочитане, сортувати інформацію з точки зору її важливості, "відсівати" другорядну, критично оцінювати нові знання, робити висновки і узагальнення.

5. Стимулювання самостійної пошукової творчої діяльності, запуск механізмів самоосвіти і самоорганізації.

Розглянемо зміст організації навчального процесу. Головна роль відводиться тексту. Його читають, переказують, аналізують, трансформують, інтерпретують, дискутують, нарешті, складають. Студентові треба освоїти свій текст, виробити власну думку, виразити себе ясно, доказово, впевнено. Надзвичайно важливо вміти слухати і чути іншу точку зору, розуміти, що і вона має право на існування. Роль викладача – в основному координуюча. Популярним методом демонстрації процесу мислення є графічна організація матеріалу. Моделі, малюнки, схеми і т.п. відображають взаємини між ідеями, показують студентам хід думок. Процес мислення, прихований від очей, стає наочним, знаходить видиме втілення.

Розглянемо фази технології критичного мислення. Структура даної технології струнка і логічна, так як її етапи відповідають закономірним етапам когнітивної діяльності особистості. У даній технології виділяють три основні етапи.

Перший етап роботи називається стадія виклику – пробудження наявних знань, інтересу до отриманої інформації, актуалізація життєвого досвіду. Іншими словами "створення мотиву до навчання". На цій стадії у студента виникають власні цілі і мотиви для вивчення нового.

Друга стадія називається осмислення змісту (одержання нової інформації). Викладач може запропонувати крім тексту підручника альтернативні джерела інформації. А студенти з часом починають більш вдумливо читати, слухати, задавати різноманітні питання. Завдання стадії реалізації сенсу:

- допомогти активно сприймати досліджуваний матеріал;

– допомогти співвіднести старі знання з новими.

Третя стадія – стадія рефлексії необхідна не тільки для того, щоб викладач перевіряв пам'ять своїх студентів, але і для того, щоб вони самі змогли проаналізувати, чи вдалося їм досягти поставлених цілей і вирішити виниклі питання.

Завдання стадії рефлексії:

– допомогти студентам самостійно узагальнити вивчений матеріал;

– допомогти самостійно визначити напрямки подальшого вивчення матеріалу. За своєю суттю рефлексія являє собою зверненість пізнання людини на самого себе, на свій внутрішній світ, свій психологічний стан.

Саме під час рефлексії ми можемо сумніватися, робити висновки, усвідомлювати нове. На різних стадіях використовуються прийоми і методи, про які і піде мова.

1. Інсерт (активне читання з маркуванням).

2. Кластер (гроно) (за Гудлат): передбачає виділення смислових одиниць тексту і його графічне оформлення у вигляді грона.

3. Сінквейн (п'ятивірш) – це неримований вірш, що складається з п'яти рядків, використовується як дидактичний прийом на етапі рефлексії.

4. Фішбоун (рибний кістяк): голова – питання теми, верхні кісточки – основні поняття теми, нижні кісточки – суть поняття, хвіст – відповідь на питання. Записи повинні бути короткими, являти собою ключові слова або фрази, що відображають суть.

5. Зведена таблиця: "Плюс. Мінус. Цікаво" (ПМІ) (по Е. де Боно). Емоційна оцінка цікавлять учня фактів і думок: "Що хорошого?", "Що поганого?", "Що в цьому цікавого?"

6. Прийом "рафт" (за К.Санте). Назва являє собою скорочення: Р (оль) – А (удиторія) – Ф (орма) – Т (ема). Ідея полягає в тому, що пише, обирає для себе якусь роль, тобто пише текст не від своєї особи, а від імені історичного персонажа (король, селянин, революціонер і т.д.). Потім вибираємо, для кого будемо писати, і визначаємо стиль створюваного тексту. Це може бути лист, замітка в газету, скарга чиновнику тощо.

Використовуючи такі прийоми, я допомагаю студентам найбільш продуктивно використовувати текст, як джерело інформації. Вище говорилося, що головна роль при роботі в режимі технології розвитку критичного мислення відводиться тексту. Що ж таке "текст"? Які існують стилі і типи текстів? Текст (від лат. Textus "тканину; сплетіння, зв'язок, поєднання") – в загальному плані зв'язна і повна послідовність знаків. При цьому текст володіє наступними ознаками:

– текст – це висловлювання на певну тему;

– у тексті реалізується задум мовця, основна думка;

– текст будь-якого розміру – це відносно автономне (завершене) висловлювання;

– до тексту можна підібрати заголовок;

– правильно оформлений текст зазвичай має початок і кінець.

Тип тексту – спосіб викладу, що обирається автором і орієнтований (в залежності від змісту висловлювання і характеру текстової інформації) на одне із завдань:

– статично зобразити дійсність, описати її;

– динамічно відобразити дійсність, розповісти про неї;

– відобразити причинно-наслідкові зв'язки явищ дійсності.

У відповідності з цими цілями комунікації виділяються три основних типи мовлення: опис, розповідь, міркування.

Тип тексту пов'язаний з функціонально-смисловим стилем мови. Виділяють наступні стилі: розмовний, науковий, діловий, публіцистичний, художній. Наукові тексти різноманітні. Це підручники, статті, доповіді, енциклопедичні статті та багато іншого. Деякі з наукових текстів мають як письмову, так і усну форму, наприклад, наукова лекція, наукова доповідь, науковий огляд, наукове повідомлення. Особливістю даних мовних жанрів є те, що в усному спілкуванні вони являють собою усну реалізацію письмової форми. Діловий стиль представлений діловими і комерційними документами, нормативно – правовими актами, контрактами, договорами тощо

До публіцистичного стилю відносяться газетна замітка, хроніка, текст публічного виступу. На своїх лекціях я часто пропоную студентам роботу з різними за типом і стилям текстами. Наприклад, службові доповіді, спогади, літописи, законодавчі акти, і звичайно ж тексти параграфів підручника. Це допомагає їм пригадати, що відомо по досліджуваному питанню, робити припущення, задавати питання. Студенти вчаться аналізувати, узагальнювати, систематизувати, робити висновки, критично мислити. Давайте докладніше розберемо деякі з прийомів роботи з текстами, і розглянемо можливість їх застосування на заняттях з історії.

У даний час, коли пріоритетним напрямом навчання вибрано особистісно-орієнтоване навчання, перед нами стоїть мета зробити його, з одного боку, змістовним і практичним, а, з іншого боку, доступним і цікавим. Будь-яке нововведення, як відомо, зустрічає на своєму шляху підтримку, схвалення або опір. Для мене це теж болюче питання: як зробити свої лекції і семінарські заняття цікавими та

емнісними в плані змісту. Вивчивши спеціальну літературу по даній технології, я прийшов до висновку, що на предметах гуманітарного характеру, таких, як історія, де доводиться часто працювати з "сухими" і нецікавими текстами, дуже актуальна технологія критичного мислення. Деякі прийоми дозволяють зробити лекцію, семінар більш продуктивним, допомагають студентам сформулювати власну позицію, оволодіти навички роботи з джерелами, довідниками. Мої заняття з використанням цих прийомів в Чернігівському національному педагогічному університеті довели, що це дійсно так. Звичайно, лекція вимагає холодної розважливості і безпристрасної суворості, але атмосфера радісного піднесеності, супутнього пошуку і творчості, є запорукою успішності у спільній діяльності викладача та студентів. Підводячи підсумки всьому вище сказаному, зупинимося на головних висновках:

Висновки. Технологія РКМЧП являє собою цілісну систему, яка формує навички роботи з інформацією в процесі читання і письма. Критичне мислення – це один з видів інтелектуальної діяльності людини, який характеризується високим рівнем сприйняття, розуміння, об'єктивності підходу до навколишнього його інформаційного поля. Алгоритм заняття у в режимі даної технології складається з трьох основних етапів: виклик, осмислення і рефлексія. Головна роль відводиться тексту. Його читають, переказують, аналізують, трансформують, інтерпретують, дискутують, нарешті, складають. Тексти бувають трьох типів – розповідь, опис, міркування. І підрозділяються на наступні стилі: розмовний, науковий, діловий, публіцистичний і художній.

Прийоми ТРКМ застосовні до всіх типів та стилів. Для роботи з текстом застосовують різноманітні прийоми. Серед них: інсерт, кластер, сінквейн, фішбоун, зведені таблиці, рафт, есе тощо. Прийом інсерт допомагає студентам читати текст більш уважно, сприяє кращому запам'ятовуванню матеріалу. Кластер – спосіб графічної організації матеріалу, дозволяє зробити наочними ті розумові процеси, які відбуваються при зануренні в ту чи іншу тему. Для формування навичок роботи з джерелами використовується прийом попса (позиція, обґрунтування, підтвердження, слідство).

Цей прийом допомагає висловлювати аргументовану точку зору. Сінквейн часто використовується як спосіб синтезу матеріалу. Лаконічність форми розвиває здатність резюмувати інформацію, викладати думку в декількох значущих словах, емних і коротких висловах. Есе використовується як невелике письмове завдання, зазвичай, на стадії рефлексії для того, щоб висловити свої думки в письмовій формі і поділитися своєю думкою з іншими, вислухати чужу точку зору. Розроблені та проведені мною заняття наочно показують продуктивність використання прийомів технології розвитку критичного мислення для роботи з текстами.

Використані джерела

1. Валеева Н.Г. Жанрово-стилистические характеристики научных текстов [Електронний ресурс] / Н.Г. Валеева. – Режим доступу: www.trpub.ru/valeeva-har-text.html.
2. Дулама М.Э. Кластеры как форма организации мышления [Електронний ресурс] / М.Э. Дулама. – Режим доступу: lib.1september.ru/htm.
3. Загашев И.О. Учим детей мыслить критически / И.О. Загашев, С.И. Заир-Бек, И.В. Муштавинская. – СПб: Изд-во "Альянс-Дельта", 2003. – 342 с.
4. Загашев И.О. Критическое мышление: технология развития / И.О. Загашев, С.И. Заир-Бек. – СПб: Издательство "Скифия", "Альянс – Дельта", 2003. – 482 с.
5. Загашев И.О. Новые педагогические технологии в школьной библиотеке: образовательная технология развития критического мышления средствами чтения и письма [Електронний ресурс] / И.О. Загашев. – Режим доступу: lib.1september.ru/2004/17/15.htm-35k.
6. Заир-Бек С.И. Развитие критического мышления на уроке: [пособие для учителя] / С.И. Заир-Бек, И.В. Муштавинская. – М.: Просвещение, 2004. – 192 с.
7. Кластер Д. Что такое критическое мышление? [Електронний ресурс] / Д. Кластер // Русский язык. – №29. – 2002. – Режим доступу: www.pedagogical.freenet.kz/technology/krit1/htm.
8. Колеченко А.К. Энциклопедия педагогических технологий / А.К. Колеченко. – СПб: Издательство "Каро", 2006. – 258 с.
9. Низовская И. Критическое мышление это... [Електронний ресурс] / И. Низовская // Библиотека в школе. – №16. – 2003. – Режим доступу: www.lib.1september.ru/htm.
10. Фёдоров А.В. Развитие критического мышления в медиаобразовании: основные понятия / А.В. Фёдоров // Инновации в образовании. – 2007. – №4. – С. 23-27.
11. Халперн Д. Психология критического мышления / Д. Халперн. – СПб: Издательство "Питер", 2000. – 356 с.

Panchenko V.

APPLICATION OF CRITICAL THINKING DEVELOPMENT TECHNOLOGY WHILE TEACHING "HISTORY OF UKRAINE"

The article is dedicated to the analysis of critical thinking development technology through reading and writing, pedagogical experience is generalized, application-specific is revealed.

Key words: critical thinking, text, method, knowledge, skills, abilities.

Стаття надійшла до редакції 17.03.13